

БАРТЕР (англ. barter, від серед.-англ. bartren, серед.-франц. barater — обмінювати) — обмін продуктів та послуг на інші продукти й послуги без використання проміжних засобів обміну, грошей відповідно до встановлених правил обміну або за допомогою торгів. Ін. назва — натурал., або прямий обмін. Проводиться за єдиним договором, в якому з метою еквівалентності обміну, для визначення розміру страхових сум, оцінки претензій, нарахування санкцій фіксується сума договору. Здійснення Б. має певні труднощі: він обмежений двома особами, які спроможні задовольнити взаємні потреби; пропорції обміну мають бути визначені до укладення угоди (трансакції); при обміні багато часу й зусиль витрачається на пошуки та здійснення взаємовигід. угоди, а також занадто велика частка продуктів, виробів може залишатися в запасі; обмежені можливості здійснення кількіс. підрахунків госп. діяльності і, отже, визначення на цьому рівні вигідності чи невідповідності операцій обміну.

Б. складав значну частку базової діяльності, яка існувала до ринк. економіки й була «матеріальним життям, або матеріальною співцивілізацією» (Ф. Бродель). При господарюванні на рівні самодостатності домаш. і невеликих госп-в обмін продуктів та послуг відбувався за умов ізоляції й незалежності людей одне від одного. Бартер. обмін був визначал. рисою стародав. економік упродовж тисячоліть. З виникненням грошей як засобу платежу поступово формувалася ринк. екон. дійсність, однак обидва види господарювання співіснували. Внаслідок екон. кризи 1973–74 виникла й набула розвитку сучасна форма матеріал., позаринк. економіки. Це різні види прихованого натурал. обміну, прямий обмін послугами, численні форми новітнього «ремісничого» виробництва з використанням сучас. інформ. бази. Вважають, що цей вид діяльності, невід’ємними від якого є бартерні операції, перебуваючи за межами ринку, забезпечує 30–40 % нац. продукту, хоча це, здебільшого, й не відображається офіц. статистикою. Новітньою перетвор. формою Б. є обмін одиницями інформації через електронні засоби комунікацій, зокрема Інтернет,– електрон. обмін. Цей різновид обміну в 2-й пол. 90-х рр. 20 ст. розвинувся надзвичайно швидко. Сучасна міжнар. валютно-фінанс. система характеризується тим, що сотні мільярдів грошей у світі не обслуговують руху товарів, послуг, не є джерелом інвестицій, а залишаються лише засобом обміну грошей на гроші задля збагачення, валют. спекуляцій. Це призводить до перетворення грошей в одиницю Б., розвитку операцій обміну товарів і послуг на деривативних міжнар. ринках без використання готівкових грошей, що є різновидом Б. Бартер. обмін переважає в діяльності

багатонац. підприємств (БНП) і транснац. корпорацій (ТНК), які посідають значне місце в сучас. світі. економіці. Серед 100 найбільших госп-в світу налічується 48 БНП і ТНК. Обмін всередині цих підприємств і здебільшого між ними проходить на основі адм.-організац. (трансферних) цін.

В екон. теорії, засн. на ідеї ентропії, а також у трактуваннях с. господарства з погляду енергет. затрат приділяється значне місце неринк. обмінам. У сучас. розвинених економіках неринк. бартерні обміни співіснують нарівні з ринковими. Від давніх часів в госп-ві України співіснували подарунк., бартерні, товарно-грош. і ринк. обміни. Наприкінці 17 — у 18 ст. спостерігається зростання сусп. поділу праці з розвитком міського життя, міських і сільс. ремесел, продуктивності с. господарства. Одночасно збільшилися обсяги товарно-грош. обмінів і частково бартер. угод. Значне зростання товарно-грош. обмінів наприкінці 19 — поч. 20 ст. сприяло розвитку бартер. обмінів на тлі заг. нерозвиненості ринк. економіки в Україні. Планова соціаліст. економіка, що виникла на поч. 1920-х рр. і функціонувала до поч. 90-х рр. у СРСР та ін. соціаліст. країнах, була поверненням до своєрід. натурал., бартер. обміну. Осн. діяльністю керув. госп-в був розподіл і регулювання виробництва продуктів у натурал.-фіз. величинах (штуках, кг, метрах тощо). Фінанс.-грош. інструменти в тій системі були такими лише за зовн. формою, а за змістом — переважно продовженням і вираженням економіки Б., натурал. обміну в деформованому вигляді. Реальні ринк. грош.-фінанс. відносини були тільки у сфері роздріб. торгівлі й подіб. сферах, де ціни формувалися на основі попиту й пропозиції на товари та послуги або визначалися через використання світ. ринк. цін. Бартерний характер госп. діяльності за соціалізму мав певні особливості. При цьому господарюванні неминучими були марнотратство та волюнтарист. розподіл ресурсів. Разом з тим такий Б. маскував довготривалий процес щорічного безвідшкодного відрахування з України 7–15 % прибутку на загальносоюзні потреби.

За умов незалежності України здійснюється перехід до ринк. економіки, звільнення цін, широке використання грошей, фінанс. інструментів. Водночас виникли й набули поширення нові форми бартеризації, спричинені інфляцією й недостатнім розвитком ринк. та фінанс.-грош. відносин. Значні й непередбачувані коливання цін, купівел. сили грошей, ризик та невизначеність у зв’язку з їх використанням, нерозвинутість грош.-фінанс. системи та розладнаність розрахунків на її основі, розвиток тіньової економіки, корупції стали причинами бартеризації у 90-х рр., яка охопила усі

сфери господарства. В економіці України тих років переважав безпосеред. обмін продуктів, послуг або обмін з використанням грошей-сурогатів. Бартерні операції складали незначний відсоток у «бартеризованій» рад. економіці. Одразу після здобуття незалежності Україною вони становили лише 6 % від заг. обсягу пром. виробництва, 1998 — вже 43 %. Обсяг бартер. операцій у промисловості України 1999 склав 32 млрд грн (30 % ВВП України), зокрема Б. у відвантаженій продукції промисловості 1997 становив 42,4 %, 1998 — 42,5 %, 1999 — 32,7 %, для порівняння: 2000 — 17,1 %. Бартер. обмін у с. госп-ві в цих роках становив відповідно 23,4 %, 26,2 %, 27,1 %, 18,6 %, в експорті продукції — 10,5 %, 7,5 %, 3,8 %, 1,5 %, імпорту — 10 %, 7,1 %, 3 %, 1,4 %. Широко практикувався такий різновид Б., як виплата заробіт. плати у натурал. формі.

Беручи до уваги різні форми Б., є підстави припустити, що бл. 50–75 % с.-г. продукції 1996–2000 реалізовувалося з використанням бартер. схем. Поширення Б. в госп-ві України спричинило спотворення цін і розподілу ресурсів, збільшило можливості маскуванню реал. стану виробництва. Тривалий розвиток Б. під прикриттям потреби забезпечити виживання підприємства за умов розладнання розрахунків і грош.-фінанс. обігу та спаду виробництва зумовили утворення підприємств, які не мають на меті забезпечити попит споживача, знизити витрати, збільшити прибуток. Гол. мета таких підприємств — продовжувати вироб. діяльність, не допустити закриття підприємств. Б. характерний для економіки, що вже не є командно-адм., але ще не стала ринковою. За певний час таке господарювання набуло внутр. рушіїв стабільності й самопідтримування розвитку. Виникла зацікавленість певних груп (керівники держ. або колиш. держ. підприємств, а також працівники з низькою мотивацією до продуктив. діяльності) у збереженні таких госп. відносин. Непрозорість господарювання при Б., брак важелів і стимулів, які б спонукали керівників до ефектив. господарювання, спричинили конкуренцію і відповідне матер. заохочення залежно від результатів кер-ва, є вигідним для них, оскільки Б. створює можливості безконтрольно розпоряджатися ресурсами підприємства. Послабленість стимулів для ефектив. господарювання при Б. позитивно сприймається і частиною працівників з низькою мотивацією до продуктив. праці. Показники Б. є різними залежно від галузі і сектору в нац. госп-ві України. Відносно невеликою є частка продукції, реалізов. шляхом товарообміну у пром-стях: буд. матеріалів, деревооброб., целюлозно-папер., електроенергет., палив., хім., машинобудуванні і металообробці. Ця частка значно вища у виробництві шин, нафтохім., цемент., фарфорофаянс., гірничошахт. і гірничоруд. пром-стях, трактор. і с.-г. машинобудуванні.

Сучасна держ. політика в Україні спроможна значно звужити сферу Б. в укр. економіці й розширити

ефективні товарно-грош. та ринк. відносини. У 2-й пол. 2000 зменшено виплати заробіт. плати в натурал. формі, немонетарні розрахунки з держ. і місц. бюджетами, прострочену дебіторську і кредитор. заборгованість у відсотках до ВВП. У цей час почала згортатись векселізація як поглиблена форма Б. Ця тенденція частково продовжувалась 2001–02. Позитивні зрушення у політиці не були системними і тривалими, тому їх вплив на Б. не проявився повною мірою. Аграрна реформа ще не могла спричинити істот. змін в сфері Б., хоч тут теж намітились певні позитивні зрушення. За січень–травень 2002 питома вага товарообмін. операцій у с. госп-ві становила 3,8 % (майже вдвічі менше порівняно з 2001). У зовн. торгівлі частка бартер. операцій у заг. обсязі експорту та імпорту за січень–квітень становила 0,1 %.

Бартер. обмін слід відрізнити від обміну подарунками або обміну на основі усталених звичаїв, обрядів та церемоній у тому чи ін. суспільстві, який ґрунтується на взаємній вдячності. Вигода, що може виникати при обміні подарунками, не є матеріальною. Вона стосується соц. взаємин, веде до збільшення престижу й авторитету, породжує меценатство й філантропію. При цьому суспільство й релігія передбачають, що дародавець дістає визнання, вдячність від людей на землі або в потойбіч. світі від Бога. В ринк. економіках, де знач. мірою витіснено бартерну форму обміну, обмін подарунками чи церемоніал. обмін не відмер, а набув значного поширення. Перехід від бартер. господарювання до економіки, що ґрунтується на грош.-фінанс. інструментах, на ринк. засадах і забезпечує екон. зростання, є завданням великої ваги для України на поч. 21 ст. Ефективність такої екон. політики базується на використанні сучасних форм Б., які існують в розвинених країнах, на основі відбору найменш витратних з них, що дозволить гармонійно поєднати ринк. і неринк. обміни в укр. економіці.

Рекомендована література

1. P. Murrell. The Nature of Socialist Economics: Lessons from Eastern European Foreign Trade. New Jersey, 1990;
2. Корнаї Я. Шлях до вільної економіки / Пер. з англ. К., 1991;
3. Сікора В. Ціновий механізм регулювання міжнародних економічних відносин. Міжнародні економічні відносини. К., 1994;
4. Коропецький І.-С. Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки. К., 1995;
5. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм 15–18 ст. Т. 2. Ігри обміну / Пер. з франц. К., 1997;
6. Роу А., Власенко Ю. та ін. Україна. Фінансовий сектор та економіка. Нові стратегічні завдання. Світовий Банк. К., 2001.

Бібліографічний опис:

Бартер / В. Д. Сікора // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2003. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-40633>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).